

**O'ZBEK ADABIY TILIDA FRAZELOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK  
XUSUSIYATLARI**

**Xayitboyeva Dildoraxon G'ulomjonovna**

*Samarqand davlat chet tillari instituti*

*O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

[dildordildor00@gmail.com](mailto:dildordildor00@gmail.com)

+998770631027

**ИНФОРМАЦИЯ О  
СТАТЬЕ**

**ИСТОРИЯ СТАТЬИ:**

*Received: 13.10.2026*

*Revised: 14.10.2026*

*Accepted: 14.10.2026*

**КЛЮЧЕВЫЕ  
СЛОВА:**

*frazeologizm, semantika,  
turg'un birikma, ko'chma  
ma'no, obrazlilik, uslubiyyat,  
ekspressivlik, nutq  
madaniyati..*

**АННОТАЦИЯ:**

*Ushbu maqolada o'zbek adabiy tilidagi frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari, ularning nutqdagi vazifasi hamda uslubiyy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Frazeologizmlarning ko'chma ma'no ifodalashi, obrazlilik yaratishdagi ahamiyati, emotsional-ekspressiv bo'yoqdorligi va milliy mentalitet bilan bog'liqligi ilmiy misollar asosida yoritilgan. Shuningdek, maqolada frazeologik birliklarning badiiy adabiyot va kundalik nutqdagi qo'llanish xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.*

Til doimo xalqning ma'naviy boyligi va madaniy merosini o'zida aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Har bir tilning boyligi undagi leksik va frazeologik birliklarning ko'pligi bilan belgilanadi [3, 210-bet]. Frazeologik birliklar tilning eng obrazli qatlamlaridan biri bo'lib, nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

Frazeologizmlar uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, ular xalqning milliy tafakkuri va dunyoqarashini aks ettiradi [1, 46-bet]. Tilshunoslikda frazeologik birliklar turg'un birikmalar sifatida talqin qilinadi. Ular nutqda tayyor holda qo'llanadi hamda ma'no jihatdan yaxlitlik kasb etadi [2, 113-bet].

Masalan, "ko'z yumdi" iborasi tarkiban oddiy harakatni bildirsa-da, frazeologik vafot etdi" degan ma'noni ifodalaydi. Shuningdek, "boshi osmonga yetdi" iborasi kuchli quvonch holatini bildiradi [4, 79-bet]. Frazeologik birliklar, ayniqsa, badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi. Yozuvchilar obraz yaratish, qahramon ruhiyatini ochib berish hamda voqealarni ta'sirchan tasvirlashda frazeologizmlardan unumli foydalanadi.

Frazeologik birliklar xalqning tarixiy taraqqiyoti, urf-odati va turmush tarzini aks ettiradi. O'zbek xalqining milliy qadriyatlari ko'plab frazeologik birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, *"do'ppisini osmonga otmoq"*, *"bel bog'lamoq"*, *"ko'ngli tog'dek ko'tarildi"* kabi iboralar milliy ruh va madaniyat bilan chambarchas bog'liqdir [1, 47-bet].

Bugungi kunda frazeologik birliklarni semantik jihatdan o'rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy nutqda ayrim frazeologik birliklarning faol qo'llanishi, ayrimlarining esa iste'moldan chiqib borishi kuzatilmoqda [3, 214-bet].

Frazeologik birliklarning asosiy semantik belgilaridan biri ma'no yaxlitligidir. Frazeologizm tarkibidagi so'zlar o'zining asl ma'nosini qisman yoki to'liq yo'qotib, umumlashgan ko'chma ma'no hosil qiladi [1, 48-bet].

Masalan:

*"tili uzun"* – gap qaytaradigan, betgachopar;

*"yuragi orqasiga tortdi"* – qattiq qo'rqdi;

*"og'ziga talqon solmoq"* – indamay qolmoq;

*"qo'li ochiq"* – saxiy.

Bu iboralarining ma'nosi tarkibidagi so'zlar yig'indisidan kelib chiqmaydi. Shu jihatdan ular oddiy erkin birikmalardan farqlanadi [3, 212-bet].

Frazeologik birliklarning yana bir muhim xususiyati obrazlilikdir. Obrazlilik nutqning badiiy-estetik ta'sirchanligini oshiradi [5, 98-bet].

Masalan:

*"kapalagi uchib ketdi"* – hayajonlandi;

*"tarvuzi qo'ltig'idan tushdi"* – xafa bo'ldi;

*"yetti uxlab tushiga kirmadi"* – umuman kutmagan.

Mazkur iboralar inson ruhiy holatini oddiy so'zlarga qaraganda ancha ta'sirchan ifodalaydi [4, 80-bet].

Frazeologik birliklar emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlikka ega bo'ladi. Ayrim frazeologizmlar ijobiy baho bildirsa, boshqalari salbiy munosabatni ifodalab kela oladi [2, 114-bet].

Ijobiy ma'noli frazeologizmlar:

*"oq ko'ngil"*;

*"bag'ri keng"*;

*"ko'ngli ochiq"*.

Salbiy ma'noli frazeologizmlar:

*"ichi qora"*;

*"tili zahar"*;

*"burni baland"*.

Bunday birliklar inson xarakteriga nisbatan subyektiv bahoni ham ifodalaydi [1, 50-bet].

Frazeologizmlar xalqning turmush tarzi va milliy madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan [5, 100-bet]. Masalan, *“do'ppisini osmonga otmoq”* iborasi o'zbek xalqining milliy kiyimi bilan bog'liq bo'lib, kuchli quvonch holatini bildiradi.

Sh.Rahmatullayevning fikricha, frazeologik birliklar *“xalqning asrlar davomida shakllangan obrazli tafakkuri mahsuli”*dir [1, 45-bet]. Olim frazeologizmlarning asosiy belgisi sifatida turg'unlik va ko'chma ma'nolilikni ko'rsatadi.

Frazeologik birliklar badiiy adabiyotda muhim uslubiy vosita sifatida xizmat qiladi. Abdulla Qodiriyning *“O'tkan kunlar”* romanida:

*“ko'zi qiymadi”;*

*“labini tishladi”;*

*“yuragiga qil sig'mas edi”* kabi frazeologizmlar qahramonlarning ruhiy holatini ochib berishda qo'llangan [6, 136-bet].

Oybek asarlarida ham:

*“boshi qotdi”;*

*“ko'ngliga tugib qo'ydi”* kabi iboralar keng uchraydi [7, 89-bet].

Frazeologik birliklar nafaqat badiiy uslubda, balki publitsistik va og'zaki nutqda ham faol ishlatiladi.

Masalan:

*“bel bog'lamoq”;*

*“qo'l qovushtirib o'tirmoq”;*

*“ko'ngildagidek”* kabi iboralar kundalik nutqda keng qo'llanadi [3, 215-bet].

Frazeologik birliklar semantik jihatdan sinonimik va antonimik munosabatlarga ham kirishadi [2, 116-bet].

Sinonim frazeologizmlar:

*“yuragi siqildi” – “ichi ezildi”;*

*“boshi ko'kka yetdi” – “do'ppisini osmonga otdi”.*

Antonim frazeologizmlar:

*“oq ko'ngil” ↔ “ichi qora”;*

*“ko'ngli joyiga tushdi” ↔ “yuragi orqasiga tortdi”.*

Bu esa frazeologik birliklarning til tizimidagi faol semantik aloqalarini ko'rsatadi [5, 101-bet].

Frazeologizmlar tarjima jarayonida ham muhim o'rin tutadi. Har bir xalqning milliy frazeologiyasi o'ziga xos bo'lgani sababli ularni boshqa tilga aynan tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi [4, 81-bet]. Masalan, ingliz tilidagi *“break the ice”* iborasi o'zbek tiliga *“suhbatni boshlab bermoq”* tarzida tarjima qilinadi. Frazeologizmlar grammatik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ayrim frazeologik birliklar gap tarkibida bitta bo'lak vazifasida keladi. Masalan, *“boshi osmonga yetdi”* iborasi gapda kesim vazifasini bajaradi. *“Qo'li ochiq odam ekan”* gapida esa *“qo'li ochiq”* birikmasi aniqlovchi vazifasida kelgan [3, 216-bet].

Frazeologik birliklarning uslubiy imkoniyatlari juda kengdir. Ayniqsa, badiiy uslubda ular qahramon xarakterini ochib berish, voqea-hodisalarni jonli tasvirlash va milliy ruhni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi [6, 135-bet]. Masalan, *“ich-etini yedi” iborasi kuchli iztirob yoki tashvish holatini ifodalaydi. Oddiy “u juda tashvishlandi” jumlasiga nisbatan bu frazeologizm ancha obrazli va ta’sirchan hisoblanadi.* Frazeologik birliklar xalq og‘zaki ijodi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Maqol, matal va hikmatli so‘zlar tarkibida ko‘plab frazeologik birliklar uchraydi [4, 80-bet].

Masalan:

*“Tilga e’tibor – elga e’tibor”;*

*“Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar”.*

Bu kabi birikmalar xalqning hayotiy tajribasi va donishmandligini ifodalaydi. Frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari ularning ko‘p ma’noliligida ham namoyon bo‘ladi. Ayrim frazeologizmlar nutq vaziyatiga qarab turli ma’nolarda qo‘llanishi mumkin [5, 99-bet].

Masalan:

*“boshi qotdi” iborasi:*

*bir holatda “ko‘p o‘yladi”;*

*boshqa vaziyatda “muammoga duch keldi” ma’nolarini anglatadi.*

Frazeologik birliklar nutqni ixcham va mazmunli qilishga xizmat qiladi. Oddiy bir necha gap bilan ifodalanadigan ma’no bitta frazeologik birlik orqali qisqa va ta’sirchan shaklda ifodalanadi [2, 115-bet].

Masalan:

*“u juda xursand bo‘ldi” o‘rniga “do‘ppisini osmonga otdi”;*

*“u qattiq qo‘rqdi” o‘rniga “kapalagi uchib ketdi” iboralarining ishlatilishi nutqning badiiyligini oshiradi.*

Hozirgi davrda ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida yangi frazeologik birliklar ham shakllanmoqda [3, 217-bet]. Yoshlar nutqida uchraydigan ayrim iboralar asta-sekin ommalashib, zamonaviy frazeologizmlarga aylanmoqda. Bu holat tilning doimiy ravishda rivojlanib borayotganligini ko‘rsatadi. Frazeologik birliklar tarjimashunoslikda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki frazeologizmlarni boshqa tilga aynan tarjima qilish ko‘pincha ma’no yo‘qolishiga olib keladi [4, 81-bet]. Shu sababli tarjimonlar frazeologik birliklarning mazmunini saqlagan holda mos ekvivalentlardan foydalanishga harakat qiladilar.

Tilshunoslarning fikricha, frazeologik birliklar milliy tafakkur va xalq ruhiyatining o‘ziga xos ko‘zgusi hisoblanadi [1, 51-bet]. Shu sababli frazeologizmlarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Frazeologik birliklar o‘zbek adabiy tilining eng muhim va obrazli qatlamlaridan biridir. Ular semantik jihatdan yaxlit ma’no, ko‘chma ma’no, emotsional-ekspressivlik va uslubiy bo‘yoqdorlik kabi xususiyatlarga ega. Frazeologizmlar xalqning

milliy madaniyati, urf-odatları va tafakkurini aks ettiruvchi muhim til vositasi hisoblanadi. Frazologik birliklarni o'rganish nutq madaniyatini rivojlantirish, til boyligini oshirish hamda badiiy tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [3, 218-bet]. Shuningdek, globallashtirish va zamonaviy kommunikatsiya vositalari ta'sirida yangi frazeologik birliklarning yuzaga kelishi til taraqqiyotining muhim ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli frazeologik birliklarni ilmiy jihatdan tadqiq etish hozirgi o'zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 45–52-betlar.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 112–116-betlar.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 210–218-betlar.
4. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 1993. – 78–81-betlar.
5. Mamajonov A. O'zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 97–101-betlar.
6. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2018. – 134–136-betlar.
7. Oybek. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. – 89-bet.